

Yeni Bilimsel ve Teknik Kavramlara Karşılık Türkçe Terimleri Kimler Nasıl Türetir?

Nidai Sulhi ATMACA

Her dilde gelişen bilimin ve tekniğin gereksinimlerini karşılamak için yeni terimler türetmek icap eder. Bu türetmeyi genellikle dilciler değil, o bilimsel ya da teknik konuyu icadeden bilim adamı yapar. Buluşunu ilk kez yazar ve anlatırken, yeni kavramların adını koyması gereklidir. O konu başka bir dilde icadedilmişse de, yeni konuyu ilk kez ülkesine getiren, tanıtan, uygulayan, daha da geliştiren bilim adamına, bu getirdiği yeni kavramların adını kendi dilinde yaratmak sorumluluğu düşer. Onun için bilimin ön saflarında vuruşan, dünya bilim meydanında güreş tutması gereken bilim adamının, gereken yabancı dil veya diller kadar, anadilinin yapısını, sözcük, terim türetme kurallarını çok iyi bilmesi icap eder. O bilimci kendi dilini bilmez, ülkesinin dilini sevmez ve hatta, bazı eski veya yeni usul sömürgelerde görülen, sömürgeleşmiş, aşağılık duygusuna kapılmış kafayla, kendini, dilini, özekinini küçümser ise, işte o zaman bir bilim ve gönül adamında olması gereken sorumluluğu hissetmez, hatta adeta düşmanca bir tavırla yabancı kelimeleri kullanmakla öğünür, büyüklük taslar, halkının dilini paramparça ederken hiç yüreği sızlamaz.

Bir dili konuşan kimse, gereksediği aracı yapamıyorsa, başkalarından aktarıyorsa, onun adını da türetemiyor, çokluk. Bir aracı kullanan kişi, onu yabancı bir ele gerek duymadan yapabiliyorsa, ona kendi dilinden ad bulmakta da güçlük çekmez. Bir dille konuşup yazmak, o dili bilmek değildir, önemli olan o dille düşünmek, üretmek, düşünsel bir alan yaratabilmektir. Soyut varlıklar üretemeyen bir topluluğun dilinde soyutu yansıtan kavramın yeri yoktur.

Türkçesi bulunmayan bir kavrama Türkçe karşılıklar arama, bulma düşünsel bir gereksinimdir. Yabancı öğelerden arıtmadık mı düşüncelerimizin ürününü tam olarak

Dr.Nidai Sulhi ATMACA
İç Hastalıkları ve Sindirim Hastalıkları Uzmanı - ANKARA

alamayız. Türkçe karşılığı yok diye yabancısını yeğlersek yozlaşır dilimiz. Bu, anadilini seven herkes için bir görevdir. Bakın **Ömer Asım Aksoy** ne diyor :

“Yabancı bir sözcüğün Türkçesi kendiliğinden ortaya çıkmaz. Düşünmek, arayıp bulmak, kaynaklarda yoksa türetmek gerekir. ‘Türkçesi yok’ denilen yabancı sözcük, kendi dilinde nasıl var olmuştur ? Dili, konuşanlar zenginleştirirler. Türkçeleri yok diye elimiz, dilimiz bağlı oturduka bu yokluk sürer gider. ‘Başka dillerde var olan sözcükler benim dilimde de var olabilir’ inancıyla çalışırsak yokluğu yeneriz. 60 yıl önce ruzname’nin, namzet’in, hafriyat’ın, muhacir’ in... Türkçeleri var mıydı ? Ne yapalım yok diye boynumuzu bükseydik dilimiz, gündem, aday, kazı, göçmen sözcüklerini kazanabilir miydi?”

Bu gerçeği yadsıyamayız. Bugün kullana geldiğimiz sözcüklerin bir bölümü türetilmiş sözcüklerdir. Sözelimi şu matematik terimlerini Atatürk Türkçeleştirmiştir :

Artı, eksi, pay, payda, aç, dik aç, geniş aç, dar aç, üçgen, eşkenar üçgen, ikizkenar üçgen, yüzey, uzay... gibi.

Dilimiz, bir kökten 100 kadar sözcük türetmeye olanak vermektedir. Ahmet Miskioğlu’nun Türk Dili Dergisi’nin Mart-Nisan 1998 tarihli sayısında yayımlanan “Çağlayan Türkçe” adlı yazısında,yazar **Şenol Gürel**, **“As” kökünden 125 sözcük üretilebildiğini** örnekleriyle göstermiştir. En az Türkçe sözcük içeren Türk Tıp dilini, bu şekilde türetme yoluyla zenginleştiren **Prof. Dr. Süreyya Ülker** (Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Patolojik Anatomi Öğretim Üyesi), Latince-Türkçe, Türkçe-Latince **90.000** tıbbi terimleri kapsayan tıp sözlüğü yayımlayarak bilim dilinin Türkçeleştirilebileceğini kanıtlamıştır.

Altmış yıl öncesine değin sözlüklerimizde **gecekond** diye bir söz yoktu. Bunu halk kendi yaşantısından çıkan yeni bir kavramı karşılamak için yarattı. Bugün çoğumuzun buldozer diye adlandırdığımız araca halk **yoldüzler** diyor. **Biçerdöğ** de öyle, o da halkın yaratisıdır. **Dolmuş** sözcüğü de öyle değil midir?

Bugün bile birçok bilimci, sanatçı kimi yabancı sözcüklere bulunan Türkçe karşılıkların, **“kavramı karşılamadığı”** aymazlığı içindedir. Sözcükleri kullana kullana, onların anlam, kavram alanlarını belirleyecek, genişletecek, yaygınlaştıracak olan bilimciler, sanatçılar iken, bu kesim yemek seçer gibi sözcük seçmektedir.

Yeni kavramların karşılıklarının nasıl türetilceği konusunda bilim adamlarımızın usları karışıktır.Bu, ülkemizin bilime katkısının yok denecek denli az olmasının bir sonucudur. Bu yüzden yeni kavramları adlandırmak gibi bir sorunumuz bugüne dek pek olmamıştır. Ünlü yabancı tıp sözlüklerine baktığımızda **Hulusi Behçet** dışında bir hekimimizin adını göremeyiz. **Eleme, kefir, kırmızı, yoğurt** dışında Türkçe terim de göremeyiz. Bu saydığımız

Türkçe terimlerin o sözlüklere girmesini de bir başarımız olarak değerlendiremeyiz. Bir takım ilkel kavimlerin dillerinden de buna benzer terimler uluslararası tıp diline girmiştir. Bu yüzden bilginlerimiz başka ulusların yaptıkları buluşları, onların bunlara verdikleri adları da üç aşağı beş yukarı koruyarak almaya alışmışlardır. Bizde bilim anlayışı bilime gerçek anlamda katkıda bulunmaya değil, yenilikleri en iyi biçimde izlemeye dayalıdır. Kuşkusuz, bilime katkıda bulunabilmek için yenilikleri izlemek bir önkoşuldur. Ancak bizim altyapımız katkıya elverişli olmadığından çabalarımız yalnızca bu önkoşulu yerine getirmekle sınırlıdır. Bundan genellikle pek rahatsızlık da duymayız. Çünkü altyapıyı oluşturmak bizi aşan bir konudur. Çaresizliğimizin sorumlusu olmadığını bilmek vicdanlarımızı rahatlatır. Yenilikleri en iyi biçimde izleyebilenlerimiz kendilerini başarılı birer bilim adamı görürler.

Bütün bunlara dayanarak “Bilim dilimizin ulusal olmayışı bilim üretmememizin doğal bir sonucudur. Bilim üretmediğimiz sürece bilim üreten toplumların türettiği terimleri kullanalım” demek istemiyoruz. Bunu söyleyenler vardır. Hem de çoktur. Bu da terim üretmemenin yanlış bir bahanesidir. Ancak şurası da bir gerçektir ki terim türetmek de bir altyapı gerektirir. Bu altyapı bilim üretmek için gerekende olduğu gibi bizi aşan bir konu değildir. Beynimizin altyapısıdır. Bilim üretmeye üretmeye yaratıcı kişiliğini yitiren bir toplum kendi ürünü olan her çeşit yaratıya da kuşkuyla bakacaktır. Türkçe terimlere karşı duyulan isteksizliğin altında bu aşağılık duygusunu payı azımsanamaz.

Bilim üreten toplumlarda terimleri bilim adamları türetmektedir. Bir bilim adamının buluşu aynı konu üzerinde çalışan başka bilim adamlarının katkılarıyla değişikliğe uğramakta, zamanla bilim kamuoyu ortak bir ad üzerinde uzlaşmaktadır. Kimi kez ortak bir dil üzerinde anlaşılammakta, aynı kavramın eşanlamlı birçok karşılıkları varlığını sürdürmektedir. Örneğin 1832 yılında İngiliz **Sir Thomas Hodgkin**’ ce tanımlanan **Hodgkin hastalığı** bugüne dek 31 adla anılmış, ancak bunların hiçbiri ilk adı denli tutunmamıştır. Bu 31 addan çoğunu çağdaş tıp sözlüklerinde bulamayız. Bir bölümünü buluruz. Dahası, kimi dillerde adı geçen hastalığın başka bir adı daha çok kullanılır. Örneğin Alman tıp dilinde adı geçen hastalık daha çok “Lymphogranulomatose” olarak anılır. Ben bu hastalığın adını “**Birimcikli ak urluk**” biçiminde özleştirdim. Bu, Latince “**Lymphomatosi s granulomatosa**” nın Türkçeye çevirisidir.

Uluslararası tıp dili Latinceye dayalıdır. Anatomi, mikrobiyoloji gibi kimi dallarda terimler doğrudan doğruya Latince'dir. Bu gibi alnlarda terimler uluslar arası meslek kuruluşlarının denetimindedir. Adı geçen kuruluşların yılda bir ya da birkaç yılda bir yapılan genel kurullarında terimlere resmîyet kazandırılır. Örneğin anatomi terimleri 5 yılda bir yeniden ele alınır. Resmîleşen terimlere eskiden “**Nomina Anatomica**” denmekte, kısaca NA biçiminde

belirtilmekteydi. Son yıllarda ise “**Terminologia Anatomica**” denmekte, kısaca TA biçiminde belirtilmektedir. Uluslararası tıp sözlüklerinde resmi terimlerin güncel olanlarının yanına TA simgesi konmaktadır. Resmîyetini yitiren ya da hiçbir zaman resmîleşmemiş terimler de sözlüklere girmekte, ancak yanlarına TA işareti konmamaktadır. Anatomi, mikrobiyoloji gibi doğrudan doğruya Latinceye dayalı dallardaki terimlerin hazırlanmasında meslek kuruluşlarının Latinceyi iyi bilen uzmanlarından da yararlandığı anlaşılmaktadır. Tıbbın çoğu alanındaysa böyle bir denetim yoktur. Yayınlarda kullanılan terimler tıp sözlüklerini hazırlayan uzmanlarca taranarak sözlüklere sokulmakta, kullanımdan düşen terimler de zamanla sözlüklerden çıkarılmaktadır.

19.yy’da uluslar arası Fransızca terimlerin Osmanlıca karşılıklarını bulma çabası Kıvrımlı Dr.Aziz İdris öncülüğünde kurulan “**Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye**’ ce yürütülmüştür. Aşağı yukarı 30 yıl içerisinde “**Lugat-ı tıbbiye**” adlı bir Fransızca-Osmanlıca tıp sözlüğü oluşturulmuştur(1874). Daha çok Arapçaya dayalı olanbu dile günümüzde Türkçe terimlere gösterilen dirence benzer bir karşıkoyuş gösterilmemiş, daha çok azınlık kökenli hekimlerin kurduğu “**Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane**” nin karşı çabaları pek etkili olmamıştır. Böylece Osmanlıca terimler 1930’lara dek kullanılmıştır.

1933 Üniversite Reformu’ ndan sonra tıp dilini özleştirme çalışmaları iki yönlü olarak sürmüştür. Zamanı tek tıp fakültesi olan **İstanbul Tıp Fakültesi’** nde yürütülen çalışmalar kürsülerde kurulan yarkurullarla sürdürülmüştür. Bu yarkurullar yalnızca hekim öğretim üyelerinden oluşmaktaydı. Bu yarkurulların içerisinde en verimli çalışmayı başında **Ord.Prof.Dr.Nurettin Ali Berkol’** un bulunduğu anatomi yarkurulu yapmıştır. Dil uzmanlarının denetimi dışında yürütülen bu çalışmaların ürünleri tıp öğreniminde kullanıma sokulmuş, bu terimler tıp fakültesi dışındaki fakültelerden gönderilenlerle birlikte TDK’nun denetimine ancak 1944 yılında sunulmuştur.

İkinci çalışmaysa **TDK’** ca üniversite dışında yürütülmüştür. 1934-38 yılların arasında **Bursa’** da yürütülen bu çalışma **Dr. Şefik İbrahim İşcil** ile dilci **Ali Ulvi Elöve’** ce yapılmış ve TDK’ nca 1944-48 arasında bölüm bölüm yayımlanmıştır. TDK üniversitede yürütülen çalışmayı yeterli özlükte bulmamış, bu yüzden dönemin Milli Eğitim Bakanı TDK’ nca yürütülen çalışmada önerilen terimlerin tıp öğretiminde kullanılmasını istemiştir (1944). Ancak bu yönerge devlet yetkesinin zayıfladığı o yıllarda uygulanmamıştır. Türkçe terimler, 19.yy’da Osmanlıca terimlerin karşılaşmadığı bir dirençle karşılaşmıştır.

Bugün bilim adamlarımızın çoğunda, kendi alanlarıyla ilgili terimlere karşılık bulmanın dilcilere düşen bir görev olduğu yolunda yanlış bir kanı vardır. Bu yanlış kanı, yabancı

terimleri olduğu gibi dilimize aktararak dilimizi kirletenlerin vicdanlarını rahatlatmakta, **“Ben dilci değilim. Bu beni aşan bir konudur”** denmektedir.

1960 sonrasında terim çalışmalarının Türk Dil Kurumu denetiminde yapıldığı doğrudur. Ancak o sözlüklerin hepsi ilgili meslek mensuplarınca hazırlanmış, TDK terim kolunun denetiminden geçmiş, çalışmalar kurumca yayımlanmıştır. Çalışmaların böyle bir denetimden geçmesi dil yanlışlarının önlenmesi, çeşitli bilim dallarına özgü terimler arasında eşgüdüm sağlanması bakımından yararlıdır. TDK denetimi dışında terim çalışması yürüten kişilerin bu eşgüdüm sağlanması bakımından kendi alanları dışındaki bütün terim sözlüklerini de tarayıp çalışmalarını bu bilgiler ışığında sürdürmeleri gerekir. Bilime yeni bir katkı yapmadan önce var olanı bilmek bilimin ana kurallarından biridir.

Tıp terimlerinin temelini **anatomî terimleri**, gövdesiniyse, nosoloji (**sayrılık bilimi**) terimleri oluşturmaktadır. Özellikle uluslar arası nosoloji terimleri 18.yy.'da Fransa'da **Montpellier Tıp Fakültesi Öğretim üyesi Prof.Dr. Sauvages**'ca geliştirilen bir dizgeye dayalıdır. Buna göre :

- 1) Terimler kısa, öz olmalıdır. Örneğin **inflammatio intestinorum** yerine **enteritis** denmelidir.
- 2) Eşanlamlı terimlerden en kullanışlısı yeğlenmelidir.
- 3) Latince ya da Yunanca olmayan sözler kullanılmamalıdır.

Tıp dilimizin özleştirilmesinin öncülerinden olan **Prof.Dr.Saim Ali Dilemre** sayrılık bilimi dilimizin bu dizge bozulmadan özleştirilmesinin önemini vurgulamıştır. 19.yy'da oluşturulan Osmanlı tıp dili bu dizgeyi koruyamamıştı. Zaten Osmanlıcanın yapısı da buna elverişli değildi. İşçil-Elöve'nin TDK'nca 1944-48 arasında yayımlanan denemesinde de bu dizgeye bağlı kalmaktan çok, Osmanlıca terimlerin çevrilmesi yoluna gidilmiştir. TDK'nca 1978 yılında yayımlanıp 1980 yılında genişletilen kılavuzda da bu dizge pek dikkate alınmamıştır. Bense çalışmalarında bu dizgeyi Dilemre'nin önerdiği biçimde korumaya çalıştım. Sauvages'ın “Latince ya da Yunanca olmayan sözler kullanılmamalıdır” yolundaki ilkesinin dilimize **“Türkçe olmayan sözler kullanılmamalıdır”** biçiminde aktarılması gerektiği açıktır. Batıların Latince ya da Yunanca olmayan sözleri **barbarizma** olarak adlandırdıklarını, bizim için de Türkçe olmayan sözlerin barbarizma olması gerektiğini vurgulamakta yarar görüyorum.

Bu dizge, klinik tıp bilimleri ile patolojinin ortak malı olan sayrılık bilim terimlerinin tek bir elden özleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Her bir tıp dalı mensuplarının, sayrılık bilim dilinin bütününü göz önüne almaksızın bu terimler üzerinde yapacakları çalışmalar kavram kargaşası yaratacaktır.

Bir de yalnızca tıbbın belirli bir alanına özgü terimler vardır. Bunların bir bölümü Latinceye değil, başta İngilizce olmak üzere çağdaş dillere dayalıdır. Bunların özleştirilmesi o bilim dalı mensuplarının görevidir. Bu tür terimlerin çoğu genel tıp sözlüklerine de girmez. Girmelerine gerek de yoktur. Örneğin benim 5000 terimlik patoloji sözlüğümde yer alan kimi terimler 90.000 terimlik tıp sözlüğümde yer almamaktadır. Altınkök'ün ışınbilim terimleri kılavuzunda yer alan terimlerin de birçoğu 90.000 terimlik sözlüğümde yer almamaktadır.

Sonuç olarak; bilim dilinin özleştirilmesi bilim adamının, hekimlik dilinin özleştirilmesi hekimin görevidir. Hekim bu görevi yaparken dilcilerden danışmanlık hizmeti görmek durumundadır. Bu hizmetin derecesi hekimin dil konusundaki bilgisinin dercesine göre değişecektir. Kendi bilim alanıyla ilgili terimlerin özleştirilmesiyle uğraşan bir bilim adamı ya da hekim, bir süre sonra ister istemez amatör bir dilci olmakta, dille ilgili önemli kaynaklara birinci elden ulaşmaya başlamakta, dilcilerden beklediği destek hizmeti giderek azalmaktadır.